

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7880847>

Urakbaeva Raushan To'rebayevna

Reja;

1 Abu Ali ibn Sinoning hayoti.

1.1 Yozgan asarlari va ular haqida.

1.2 Umrining tabiblik faoliyati boshlangan davrlari va yutuqlari.

2. Abu Ali ibn Sinoning bemorlarga tashxis qo'yishi va davolash usullari.

2.1 Tomir urish turlari va u orqali tashxis qoyish usullari.

2.2 Qadimgi davrda Ibn Sinoning bugungi zamonaviy tashxislardan foydalanganligi haqida: palpatsiya, auskultatsiya, perkussiya va massaj usullari.

3. Abu Ali ibn Sinoning bemorlarni davolash uchun ishlatgan dori-darmonlari haqida.

3.1 Dorilar turlari va soni.

3.2. Dorilarning kasalliklarga qarab bo'linishi va ularni foydalanish usullari.

4. Foydalanilgan adabiyotlar.

Abu Ali ibn Sino (Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ali ibn Sino) 980- (370 Hijriy) yilda Buxoro yaqinidagi Afshona nomli qishloqda tavallud topgan. Uning otasi Abdulloh ibn Hasan Afshonaga qo'shni bo'lgan Hurmayson (hozir Romiton) qishlog'ida ma'muriy xizmatga boshliq bo'lgan. Abdullohning ikki o'g'li bo'lib, kattasi Husayn (ibn Sino), kichigi Mahmud. Abdulloh ibn Hasan o'z davrning ilg'or fikrli ma'rifatparvar kishilaridan bo'lgan. Ilim-fanni qadirlagan, o'zi ham ba'zi fanlarga (falsafa, riyoziyot, ilohiyot)ga qiziqqan. U o'z bolalarini ham o'qimishli kishilar bo'lib yetishishlari uchun harakat qilgan. Husayn arab alifbosidan savod chiqarganidan so'ng u Qur'on va adab ilmini o'rganishga kirishgan. Abu Ali ibn Sino tib ilmi bilan ancha erta shug'illana boshlagan. O'sha zamon tabbiyoti tariyxchilari guvohlik berishlaricha ibn Sino tib ilimin oson o'zlashtirib olgan va bemorlarni muvaffaqiyatli davolay boshlagan. Hatto Buxoro podshohi Nuh ibn Mansurni qattiq kasallikdan uni davolagan. Shoh Ibn Sinoga Buxorodagi eng katta kutubxonaga kirish uchun ruxsat beradi. Ibn Sino kutubxonaga kirib, u yerdagi kitoblarning ko'pligi va xilma-xilligini ko'rib, hayratda qoladi. Bu yerda olimga nomlari ham ma'lum bo'lmagan kitoblar ko'p ekan. Ibn Sino bu kutubxona va undagi kitoblar haqida quyidagicha ma'lumot bergan: "Men ko'p xonalardan iborat, kutubxonaga kirdim. Har bir xonada kitob sandiqlari turar, Kitoblar ustma-ust taxlab qo'yilgan edi. Xonalarning birida arab tiliga oid kitoblar, she'rlar, boshqasida tibga oid asarlar turardi. Shu tartibda har bir xonada fanning ayrim bir sohasiga oid kitoblar to'plangan edi. U yerda shunday kitoblarni ko'rdimki, ko'pchilik hatto ularning nomini ham eshitmagan bo'lsa kerak. O'zim ham

ilgari bularni ko'rmagan edim, keyin ham uchratmadim". Ammo, u bu yerda tibga oid qanday kitoblarni ko'rgani va o'qigani haqida hech narsa yozmagan. 18 yoshda u o'sha vaqtda ma'lum bo'lgan dunyoviy fanlarning deyarli hammasini egallab olgan edi.

Ibn Sino Xorazmda o'zining tibga oid birinchi asarlarini yoza boshlagan. Uning bu sohadagi asari "Daf al-madorr al-kulliya, al-abdan al-insoniya bi tadoruk anva xata at-tadbir" (Tadbirda yo'l qo'yilgan xatolarni bartaraf qilish yo'li bilan inson tanasiga yetgan zararlarini tuzatish), deb atalgan. Xorazmda Ibn Sino 7 yilcha (1005-1011) yashadi bo'lgan. Shu davr ichida olim yigirmadan ortiq katta-kichik asarlar yozgan va ko'p shogirdlar tayyorlagan. Ibn Sino Jurjonda o'zining mashhur kitobi "Tib qonunlari"ni ham yoza boshlagan. 1016-yilda Hamadonga keladi. Bu yerda olim o'zi uchun bir qadar tinchroq yashash sharoitini topgan edi. Hamadon hukmdori Shams ud-Davla tez-tez xuruj qilib turadigan ichak kasalligiga muhtalo ekan. (Unda surunkali kolit bo'lsa kerak.) Shuning uchun u doim tajribali tabib yordamiga muhtoj bo'lgan. Shu sababdan u Ibn Sinodek buyuk tabibning o'z shahriga kelganligidan xursand bo'lib, uni juda yaxshi qabul qiladi. Hakim shohni davolay boshlaydi. Shams ud-Davla sog'ayganidan so'ng Ibn Sinodan ko'p minnatdor bo'lib unga qimmatbaho sovg'alar hadya etadi va o'ziga shaxsiy tabib qilib tayinlaydi. Shams ud-Davla Ibn Sinoni o'zidan uzoqlashtirmasdi. Olim uning eng yaqin kishilaridan biri bo'lib qolgan edi. Ibn Sinoning huquqshunoslik ilmi va davlat tuzilishi masalalarini yaxshi bilishidan xabardor bo'lib, uni o'ziga vazir qilib ham tayinlaydi. Vazir sifatida davlat ishlarini boshqarish va shohning shaxsiy tabibi vazifasini bajarish Ibn Sinoning ko'p vaqtini olardi. Lekin, olim har bir bo'sh fursatdan foydalanardi. Boshlab qo'ygan kitoblarini davom ettirar, ko'p o'qir va yangi asarlar tasnif etardi. Ibn Sino Hamadonda 8 yilcha (1016—1024) yashadi. Abu Ubayd Juzjoniyning yozishicha, Ibn Sino bu davr ichida bir necha asar tasnif etgan. Shular ichida "Tib qonunlari"ning birinchi kitobini yozib tugatgan. Bundan tashqari tibga oid "Al-advayat al-qalbiya" ("Yurak dorilari") nomli kitobni yaratgan. Ibn Sino vazirlik vazifasiga o'tganidan so'ng aholining manfaatlarini ko'zlab ba'zi tadbirlarni amalga oshirgan, obodonchilikga ahamiyat bergan, saroydagi ortiqcha dabdabalar va ayshi-ishratlarini cheklab qo'ygan. Bu saroy amaldorlari va harbiy boshliqlarga yoqmagan. Ular Ibn Sinodan norozi bo'lganlar. Hatto, uni vazirlik lavozimidan bo'shatilishini talab etganlar. Lekin, shoh bunga ko'nmagan. Ibn Sino vazirlik vazifasini yaxshi bajarayotgan bo'lsa ham o'zini siyosatchi arbob emas, balki olim deb hisoblardi. Shuning uchun o'z faoliyatida ilmiy-ijodiy ishlarni birinchi o'ringa qo'yardi. U davlat ishlari orasida, hatto harbiy yurishlar vaqtida ham qulay fursat bo'lib qolsa, kitob o'qish va asar yozish bilan shug'ullangan. Samo ud-Davla Ibn Sinoni hibsga olish haqida farmon beradi. Ammo, olimning do'stlari uni bir ishonchli kishining uyiga joylashtirib, yashirib qo'yadilar. Ibn Sino bu yerda ham vaqtni bekor o'tkazmay' o'z asarlari ustida islini davom etdiradi. Shayx uy egasidan qog'oz va siyoh olib kelishni iltimos qildi. U kishi shayxning so'raganlarini keltirib berdi. Shayx o'z qo'li bilan yigirma qismdan iborat sakkizdan bir taboq qog'ozga asosiy masalalarni yozib chiqdi. Bunda u birorta kitobga ham qaramaydi, birorta manbaga ham murojaat qilmadi.

Barchasini yoddan yozdi". Shayx dasta-dasta qog'ozlami oldiga qo'yib olib, sarlavhalari qo'yilgan har bir mavzuga nazar tashlardi-da yozishga kirishardi. Har kuni 50 varaq yozardi. Bu yerda Juzjoniy Ibn Sinoning har kimda. ham bo'lavermaydigan uchta fazilatini ko'rsatib bergan. Birinchidan, Ibn Sino har qanday mushkul vaziyatda ham tushkunlikga tushmasligi; ikkinchidan, uning zo'r ish qobiliyatiga ega ekanligi; uchinchidan uning o'ziga xos takomillashgan ish uslubi borligi, Bulaiga yana Ibn Sinoning o'z asarlarini yoddan yozishligi qo'shilsa, bu olimning haqiqatan buyuk iste'dod egasi ekanligiga guvoh bo'lamiz.

Isfahonda Ibn Sino 14 yilcha (1024—1037) yashagan. Tarxiy ma'lumotlarga ko'ra -Isfahonda Ibn Sino rahbarligida bir kasalxonaga barpo etilgan. Uni "Dayolash uyi" deb atagan ekanlar. Rasmiy ma'lumotlarga binoan Ibn Sino tibga oid 31 asar tasnif etgan. Shulardan eng kattasi va eng muhimi "Tib qonunlari" kitobidir.

Ibn Sino amaliy tibbiyot bilan ham erta shug'ullana boshlagan. Biz yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, u 16 yoshidayoq kasallarni davolashga kirishgan. Ibn Sinoning ko'rsatishicha, salomatlikni saqlash uchun birinchi galda quyidagi yetti tadbirni amalga oshirish kerak: 1) kishi mizojini mo'tadil holatga keltirish; 2) eyiladigan va ichiladigan narsalarni to'g'ri tanlash; 3) odam gavdasining to'g'ri tuzilishini saqlash; 4) tanani chiqindilardan tozalab turish; 5) nafas olinadigan havoni yetarli ya yaxshi qilish; 6) tanaga va mavsumga muvofiq kiyim tanlash; 7) jismoniy va ruhiy harakatlarni mo'tadil bajarib turish. Bular qatoriga Ibn Sino yana mo'tadil uyqu va uyg'oqlikni kiritgan. Olim burtadbirlarni yangi tug'ilgan chaqaloqdan boshlab to qarillikkacha bo'lgan hamma davrda bajarishni ta'kidlaydi. Ibn Sino bu tadbirlardan eng muhimi badantarbiya (jismoniy harakatlar), deb hisoblagan. Ikkinchi va uchinchi o'rinlarga ovqat tadbiri va uyquni qo'ygan. Badantarbiyaning turlari qatoriga Ibn Sino uqalash (massaj)ni ham kiritgan. Uning ko'rsatishicha uqalash to'rt xil — mo'tadil, kuchli, kuchsiz va davomli xillarga bo'linadi. Kuchlisi gavgdani baquvvat qiladi. Kuchsizi yumshatadi. Davomlisi ozdiradi. Mo'tadili tanani yayratadi. Shu yerda Ibn Sino ovqatlanish tartibi, uyqu, hammomda-yuvunish, turar-joylarni tanlash kabi usullarni keltirgan.

Ibn Sino tomir urishini tekshirish usulini bayon qilishda dastlab sog' odamda tomir urishini o'zgartiradigan omillarga to'xtaladi. Buni bilish va hisobga olish har bir tabib uchun birinchi galdagi vazifa ekanligini ta'kidlaydi. Bunda tomir urishini avval mo'tadil mizojli sog'lom kishida sinab ko'rish kerak, deb uqtiradi. Ibn Sino tomir urishiga quyidagicha ta'rif bergan: "Tomir urishi tomirning siqilishi va kengayishidan hosil bo'ladigan holatdir. Har bir siqilish va har kengayishi oxirida tinish (pauza) bo'ladi". Demak, Ibn Sinoning ko'rsatishicha tomir urishi ikki harakat (kengayish va siqilish) va ikki tini'shdan tashkil topadi. Tomir kengayishini barmoq uchi bilan sezish oson, lekin uning siqilishini bilib bo'lmaydi. Ibn Sinoning yozishicha tomir urishini tekshirishda uning quyidagi 10 ta belgisi aniqlanadi: 1) tomirning kengayish darajasi; 2) tomirni tekshiruvchi kishining barmog'iga urilish kuchi; 3) har bir tomir urishi harakatining davom etish davri; 4) tomir urishining qattiq yoki yum shoqligi; 5)

tomirning to'laligi yoki bo'shligi; 6) tomir tekshirilayotgan joyning harorati; 7) tinish (pauza)ning davomliligi; 8) tomir urishining tekisligi yoki notekisligi; 9) notekislikda tartib borligi yoki yo'qligi; 10) tomir urishining vazni. Tomir urishini Ibn Sino 3 o'lchovga bo'lgan. Bular: tomir urishining kengligi, uzunligi va chuqurligi.

Ibn Sino o'sha vaqtdayoq hozirgi klinikalarda qo'llaniladigan ba'zi bir tashxis usullaridan ham foydalangan. Masalan, tukillatib ko'rish (perkussiya), eshitib ko'rish (auskultatsiya), paypaslab ko'rish (palpatsiya), usullarini, ishlatgan. Ibn Sino ishlatgan bu usullar u vaqta hozirgidek takomillashgan bo'lmasa ham, har holda ko'krak va qorin bo'shlig'ida joylashgan a'zolarining kasalliklarini aniqlashda yordam bergan. Ibn Sino perkussiya usuli haqida bunday deb yozgan: tukillatib ko'rish yordami bilan meshsimon istisqo, nog'orasimon istisqo o'rtasidagi farq aniqlanadi.

Ibn Sino kasallarni davolash masalasiga o'tib, dastlab kasalliklar haqidagi o'z fikr-mulohazalarini bayon etadi. So'ng ularni davolash usullarini ko'rsatadi.

Ibn Sino kasallarga tashxis qo'yish, ya'ni uni aniqlashga juda katta ahamiyat bergan. Uning takidlashicha, bemorning kasaliga to'g'ri tashxis qo'yish davolashning birinchi garovidir. Kasallarga tashxis qo'yishda Ibn Sino o'sha vaqtda ma'lum bo'lgan hamma usullardan foydalangan. O'rta asr Sharq tibbiyotida tashxis qo'yishning bir qancha usullari qo'lanilgan. Shulardan eng asosiysi tomirni ushlab ko'rib, tekshirish hisoblangan. Bu usulni Ibn Sino juda mukammal bilgan.

Kasalliklarni Ibn Sino yana yengil va og'ir turlarga bo'lgan. Bundan tashqari, ayrim o'lkalar va xalqlarga "xos kasalliklar ham bo'lishini ta'kidlagan. Bu jihatdan Ibn Sinoni o'lka kasalliklari fanining asoschisi deb atash mumkin

Ibn Sino juda og'ir miya kasalliklaridan birinchi bo'lib meningitni ko'rsatgan. Bu kasallikning belgilarini u boshqa hakimlardan aniqroq va tolaroq ifodalab bergan. Ibn Sino og'ir kasalliklardan yana yurak kasalligini ko'rsatgan. Olimning yozishicha yurakda ham uch turkum kasallik — mizoj buzilishi, a'zo massasining o'zgarishi va jarohatlanishlar uchraydi. Ibn Sinoning aytishicha yurak holatining o'zgarishi boshqa kasalliklarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, yurakdan bo'ladigan xafaqon, yurakdan bo'ladigan behushlik, to'satdan bemor quvvatining zaiflanishi shunday kasalliklardir. So'ng Ibn Sino boshqa a'zolar kasalliklarini bayon etadi. Xususan, jigar, o'pka, m e'da, taloq, buyrak, ichaklar kasalliklarini ko'rsatgan. Umuman Ibn Sino shu 22 qismda boshdagi sohdan tortib, to' tovonlargacha kishi gavdasining hamma a'zolarini batafsil bayon etgan. Ular "Tib qonunlari"ning 1500 sahifadan ortiq bo'lgan uchinchi kitobida bayon etilgan. Ibn Sino o'zining tibga oid asarlar, xususan "Tib qonunlari" kitobida o'simliklar, hayvonlar va minerallardan olinadigan juda ko'p dorilarni bayon etgan. "Qonun"ning ikkinchi va beshinchi kitoblari dorivor moddalarga bag'ishlangan. Hammasi bo'lib olim 810 xil sodda (yakka) va 275 xil murakkab dorilarni ko'rsatgan, Bunda u juda ko'p murakkab dorilarning 2—3 va undan ham ortiq nusxalarini keltirgan. Bundan tashqari Ibn Sino 65 xil yurak kasalligida ishlatiladigan dorilarni bayon etgan. Shularning hammasini hisobga olsak, Ibn Sino ishlatgan murakkab dorilarning soni 400 dan oshadi. Turli kasalliklarda ishlatiladigan

oddiy dorilardan Ibn Sino quyidagilarni ko'rsatgan:shish va toshmalarda,ishlatiladigan 42 xil dori, bo'g'in kasalliklarida ishlatiladigan 23 xil dori. bosh va miya kasalliklarida ishlatiladigan 60 xil dori,»ko'z kasalliklarida ishlatiladigan 45 xil dori, nafas yo'lari vako'krak qafasidagi a'zolar kasalhklarida ishlatiladigan 35 xil dori; oziqlanish a'zolari (me'da-ichaklar) kasallildarida ishlatiladigan 46 xil dori, ishki a'zolari kasalliklarida ishlatiladigan 88 xil dori,ulardan taxminan yarmisi ,(36 tasi) ayollar ya erkaklar jinsiy a'zolari kasalliklarida ishlatilar ekan.Bu dorilar Tib qonunlari asarida ko'rsatilgan bo'lib, asrlar davomida tabiblar uchun haqiqatan:"qonun"bo'lib xizmat qildilar.Ibn Sino ana shu kitobi tufayli jahonga mashhur bo'lib ketgan. 425-hijriy- (1035- milodiy) yilning yozida u kishida qandaydir ichak kasalligi paydo boMib, unga har qancha muolaja qilsalar ham tuzalmadi. Aksincha kasallik og'irlashaverdi: Hech qanday dori kor qilmadi. Bunday ahvol bir yildan ortiq davom etdi. Nihoyat, ustozning darmoni butunlay qurib, ahvoli haddan tashqari og'irlashib qoldi va kasalni tuzatish uchun hesh qanday dori kor qilmadi.427-yil (1037-milodiy)ning 24-iyunida ustoz olamdan o'tdi: Shunday qilib qanchadan-qancha odamlarni o'lim changalidan olib qolgan buyuk hakim o'z dardiga davo topa olmadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Tibbiyot tarixi"kitobi A.Qodirov 2005
2. "Tibbiyot tarixi" kitobi Rustamova X.E. ,Stojarov N.K ,Nurmatova Q.Sh, Abdurashidova Sh,A 2014